

Dialog a mluvená čeština¹

Na jaře loňského roku oslavila životní jubileum významná česká lingvistka, zakladatelka výzkumu mluvené, zejména dialogické češtiny, Olga Müllerová (1942). Její profesní dráha je spojena zejména se dvěma institucemi, a to Ústavem pro jazyka český Akademie věd ČR a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze. Na obou dvou těchto pracovištích zanechala nerasmazatelnou stopu díky svému entusiasmu, trpělivosti a poctivosti, s nimiž přistupovala ke všem výzkumným, badatelským, organizačním a pedagogickým úkolům.

Počátky vědecké práce Olgy Müllerové spadají do období charakteristického komunikačně-pragmatickým obratem a právě pro tento nový pohled měla Olga Müllerová, nadaná žačka profesora Karla Hausenblase, mimořádné porozumění. Veškeré její badatelské aktivity tak byly vždy spojeny s výzkumem řeči v autentické podobě, pořizovala a analyzovala nahrávky komunikátů v nejrůznějších sociálních situacích – od soukromých rozhovorů reflektujících např. věkovou charakteristiku mluvčích, přes poloveřejnou komunikaci ovlivněnou příslušností mluvčích k profesním či sociálním skupinám až k veřejné komunikaci mediální či politické. Olga Müllerová se autorsky podílela na řadě kolektivních monografií, za všechny bych chtěla připomenout např. práce *Mluvená čeština v autentických textech* (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992), *Kapitoly o dialogu* (Müllerová, Hoffmannová 1994), *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách* (Müllerová, Hoffmannová, Zeman 1999), *Jak vedeme dialog s institucemi* (Müllerová, Hoffmannová 2000), *Jazyk – média – politika* (Čmejrková, Hoffmannová 2003) nebo *Čeština v dialogu generací* (Hoffmannová, Müllerová 2007); ke stále aktuálním, vyhledávaným a inspirativním pracím ale patří také individuální monografie Olgy Müllerové *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba* (1994).

Editoři se do autorského výběru rozhodli zařadit na třicet časopiseckých a sborníkových studií, jež vznikaly po dobu téměř celého jednoho půlstoletí a představují

tak zdařilou reflexi vývoje výzkumu dialogu v kontextu české lingvistiky; průřezový výběr ukazuje, jaká témata byla dobově aktuální, s jakým typem materiálu lingvistika pracovala, s využitím jakých metod komunikáty analyzovala a v neposlední řadě také, jaký pojmový aparát při tom aplikovala.

Práce je rozdělena do pěti tematických kapitol, do nichž jsou zařazeny studie věnované výstavbě dialogu, jeho účastníkům, syntaxi a kontaktním prostředkům nepřipravených projevů, komunikační situaci a žánrovým specifikům a konečně také komunikaci realizované v mediálním prostředí. Studie byly do jednotlivých kapitol vybrány vhodně tak, aby čtenáři byla představena metodologie včetně užité terminologie a přitom byl tento teoretický rámec doplněn analýzou autentických komunikátů. Množství prepisů autentických rozhovorů pořizovaných v nejrůznějších sociálních i komunikačních situacích dodává studiím dynamiku, svěžest a v neposlední řadě také přispívá k tomu, že jsou mimořádně čtivé. Záznamy rozhovorů na pracovišti, u lékaře či v obchodě, dialogů vedených mezi ženami a muži, přáteli, kolegy, dialogů směřujících k odvrácení konfliktu a doplněných o neverbální složku (zde např. smích) pořizovaných během bezmála padesáti let představují z hlediska dnešního čtenáře zajímavou sondu – nejen lingvistickou, ale také psychologickou a zejména sociologickou.

Studie zařazené do prvního oddílu *Výstavba dialogu* jsou dokladem autorčiny poctivé snahy uchopit výzkum dialogické komunikace terminologicky i metodologicky, popsat členění dialogu (ve vztahu ke komunikační situaci) a jeho strukturu, najít vztah mezi organizací projevu a jeho tematickou výstavbou (zde je důležité připomenout pojem O. Müllerové obsahově-pragmatická jednotka nebo obsahově-pragmatický či tematický blok). Do tohoto oddílu je zařazena také studie, ve které autorka srovnává mluvený a psaný projev identického mluvčího verbalizujícího identickou vzpomínku. Právě podobně zaměřený výzkum získává s rozvojem nových komunikačních médií opět na aktuálnosti a přináší řadu inspirativních podnětů nejen k zamýšlení o specifikách komunikace ve virtuálním prostředí, ale i k následné analýze. Do druhého oddílu *Dialog z hlediska účastníků, jejich vztahů a záměrů* zařadili editoři nejen studii sledující odlišnosti v komunikaci mužů a žen, ale také práce zaměřené na specifika sociálně asymetrické komunikace mezi lékařem a pacientem. Z hlediska výstavby dialogu a rozvoje komunikačních rolí pokládám za přínosnou analýzu rozhovorů lékaře pediatra s dětskými pacienty a jejich doprovodem. Součástí tohoto oddílu jsou také studie věnované konfliktu (tentokrát na příkladech rozhovorů spolupracovníků), nedorozumění (výzkum je v tomto případě doplněn i o analýzu uměleckého textu) či roli smíchu v rozhovorech, a to jak smích pozitivního, tak i negativního.

Téma větné sklady nepřipravených mluvených komunikátů stálo již na počátku výzkumu O. Müllerové (vůbec první velká studie nesla název *K syntaxi nepřipravených mluvených projevů (Přidatné výrazy a konstrukce)* a byla publikována v roce

¹ J. Hoffmannová, L. Jilková, P. Kaderka (eds.), *Dialog a mluvená čeština. Výbor z textů, Olga Müllerová*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2022.

1966 ve Slově a slovesnosti), v autorčině bibliografii se ovšem objevuje znovu zhruba o třicet let později, tentokrát již v podobě knižní monografie *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Editoři tedy nemohli téma „mluvené“ syntaxe opomenout a do samostatného oddílu *Syntax mluvených dialogů, kontaktní prostředky* zařadili studie věnované autorčiným oblíbeným otázkám – přídatným výrazům, korekturám a rektifikacím, funkci opakování a v neposlední řadě také kontaktním prostředkům (poslední studie tohoto oddílu je věnována výskytu a funkci slova *no* v běžných rozhovorech; ostatně se jedná dokonce o téma jubilační přednášky).

Problematice typologie a klasifikace dialogů je věnován čtvrtý oddíl *Komunikační situace a žánry mluvených projevů*. Olga Müllerová jako spoluautorka vysokoškolského kompendia *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu* (Kořenský a kol. 1987) představuje v prvním příspěvku tohoto oddílu nejzásadnější terminologii užívanou při analýze komunikátů dialogické i monologické povahy a toto přehledné uvedení pak tvoří vhodné východisko pro vymezení žánrů mluvených projevů (ať už dialogických, nebo monologických). Pozornost je v dílčích příspěvcích věnována žánrům kontextově spojeným s nejrůznějšími sociálními situacemi; k autorčiným oblíbeným patřily např. rozhovory doprovázející nákupy, zařazeny jsou ale i ryze soukromé rozhovory kamarádek při práci na zahradě, výměna názorů mezi přáteli hraničící až s konfliktem, intimní zpověď, sdělování dojmů z tanečních, rozhovory při manuálních činnostech, společenských hrách apod. Pro výzkum registrů pokládám za mimořádně inspirativní samostatné kapitoly věnované výzkumu řeči starších dospělých, mši a kázání jako specifické formě dialogu nebo rozhovorům dospělých s malými dětmi (a to často ještě ve fázi před osvojením mateřského jazyka). Právě výzkum tzv. „baby talk“ užívané ve významu zjednodušeného rejstříku při komunikaci s dětmi přináší řadu výzev a v českém prostředí (na rozdíl např. od slovenské lingvistiky) mu dosud nebyla věnována pozornost, již by si toto téma zasloužilo. Oddíl uzavírá výrazně prakticky orientovaná kapitola přinášející řadu podnětů pro využití nejrůznějších druhů dialogů při vyučování češtiny jako cizího jazyka.

Závěrečný oddíl *Dialogy v médiích* je dokladem jubilačního zájmu o komunikaci realizovanou nejenom v soukromém, ale také veřejném komunikačním prostoru. Přínosem jejích analýz tohoto typu komunikace je postižení specifik komunikace realizované hned v několika komunikačních okruzích – ve vnitřním mezi moderátorem a hosty či mezi hosty navzájem a vnějším při přenesení jejich dialogu do komunikace s posluchačem či divákem, který rovněž může být v dialogu různě aktivní, apod. Úloze nespisovného kódu při komunikaci ve veřejném prostoru je věnován vůbec poslední příspěvek celé práce *Nespisovnost v rozhlasovém vysílání*.

Pro autory publikující o blízkých či příbuzných tématech je nesporným přínosem soupis bibliografie Olgy Müllerové mapující její odbornou aktivitu od roku 1965 až do roku 2020.

Každý, kdo se v kontextu české lingvistiky rozhodne věnovat výzkumu rozhovoru, se dříve či později setká s prací Olgy Müllerové, jejíž badatelské aktivity ostatně v mnoha ohledech splývají s rozvojem právě tohoto odvětví jazykovědného výzkumu. Editorům se v aktuálně vydané monografii podařilo vhodně zvolenými studiemi a články zmapovat počátky i další vývoj naší pragmalinguistiky a konverzační analýzy; pečlivě vybrané texty neztrácejí na aktuálnosti a živosti a v kontextu nových komunikačních technologií se změnou zorného úhlu představují i pro současného čtenáře nový zdroj inspirace.